

ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT, DE LA DISTANȚA CELOR 520 DE ANI

Aliona GRATI

acad. Andrei EȘANU

Valentina EȘANU

Ștefan cel Mare și Sfânt, de la distanța celor 520 de ani

Rezumat. Acest dialog cu academicianul Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, importanți istorici din Republica Moldova, are ca scop prezentarea unor aspecte semnificative din viața și domnia lui Ștefan cel Mare, domn al Țării Moldovei între anii 1457 și 1504, prin unghiul de vedere al științei istorice a zilei de astăzi și cu ocazia aniversării celor 520 de ani de la trecerea lui în nemurire. Sunt prezentate date, mai noi sau mai vechi, despre originea, educația și contextele istorice naționale și internaționale care au format calitățile morale, comportamentale, ca om de stat, politician diplomat, excelent strateg militar, viteaz comandant de oști, ctitor de biserici, de fiu, de tată și soț etc. ale lui Ștefan cel Mare, numit și Sfânt, care i-au asigurat rezistența ca domnitor în războaie și în administrarea țării. Frecvența și durabilitatea imaginii lui Ștefan cel Mare, atât în imaginarul colectiv – în legende și narațiuni de alte tipuri – al multor generații de români moldoveni, cât și în studiile cercetătorilor autohtoni și străini face din el unul dintre cele mai prețioase simboluri ale identității naționale, însemnând demnitatea și rezistența unui popor.

Cuvinte-cheie: Ștefan cel Mare și Sfânt, Țara Moldovei, atlet al credinței creștine, demnitate și rezistență națională, identitate națională.

Stephen the Great and Saint, from the distance of 520 years

Abstract. This dialogue with the academician Andrei Eșanu and Valentina Eșanu, important historians from the Republic of Moldova, aims to present some significant aspects of the life and reign of Stephen the Great, lord of Moldova between 1457 and 1504, through the perspective of the historical science of today and on the occasion of the 520th anniversary of his passing into immortality. Data are presented, newer or older, about the origin, education and national and international historical contexts that formed the moral, behavioral qualities, as a statesman, diplomat politician, excellent military strategist, valiant army commander, church builder, son, of father and husband, etc. of Stephen the Great, also called the Saint, who ensured his resistance as a ruler in wars and in the administration of the country. The frequency and durability of the image of Stephen the Great, both in the collective imaginary – in legends and other types of narratives – of many generations of Romanian Moldovans, as well as in the studies of local and foreign researchers, makes him one of the most precious symbols of national identity, signifying the dignity and resilience of a people.

Keywords: Stephen the Great and Saint, Moldova, athlete of the Christian faith, national dignity and resistance, national identity.

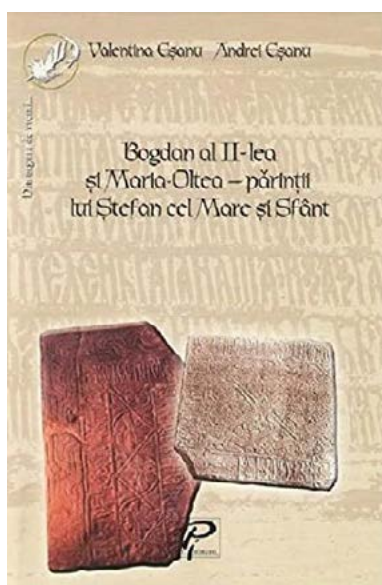
AG: Domnule academician Andrei Eșanu, în ședința Academiei de Științe a Moldovei din 2 iulie anul curent ați ținut o comunicare dedicată aniversării celor 520 de ani de la trecerea în nemurire a lui Ștefan cel Mare. I-ați făcut un portret „în epocă”, menționând cele mai importante calități ale domnitorului: „una dintre cele mai luminate minți ale noastre din toate timpurile, om viteaz, politician de mare anvergură, comandant genial, diplomat” etc. Sunt calități care i-au permis să stea pe tron aproape jumătate de secol și să câștige războaie. Acum, la distanța atâtor ani, de ce e nevoie să se vorbească despre Ștefan cel Mare de la cele mai înalte foruri academice? Ce se mai poate spune nou, original din punct de vedere științific despre acest mare om al istoriei?

AE: Din punctul nostru de vedere, ar trebui să ne amintim mereu, să-l comemorăm pe celebrul domn al Țării Moldovei – Ștefan cel Mare și Sfânt, deoarece multe generații posterioare de moștenitori îi datorează faptul că le-a transmis un stat consolidat și pe deplin afirmat în contextul politic internațional, reușind să respingă, prin războaie de apărare, pe toți vecinii săi hrăpăreți, care intenționau să-i supună patria. Pe lângă aceasta, el a reușit, prin programul său cultural-eclesial, să înalțe pe meleagurile Moldovei o întreaga salbă de mănăstiri și biserici, care au devenit focare de cultură și spiritualitate creștin-ortodoxă. La care a adăugat o serie întregă de cetăți și centre fortificate cu misiunea nobilă de a stăvili invaziile cuceritorilor străini. Nu în cele din urmă, prin activitatea și autoritatea sa de domn, a imprimat țării sale, pentru secole înainte, durabilitate și capacitate de a rezista în timp și de a-și păstra identitatea politică și culturală românească. Or, în timp ce unele importante puteri vecine, cum ar fi Bulgaria, Serbia, Ungaria, iar mai târziu și Polonia, și-au pierdut independența de stat, Moldova, la fel ca și Țara Românească, au reușit să-și păstreze statalitatea, chiar și într-o formă mai restrânsă sub suzeranitatea Imperiului Otoman, ceea ce le-a permis țărilor române să-și păstreze limba, tradițiile, cultura și credința ș.a.

Cât despre aceea ce se mai poate de spus nou despre Ștefan cel Mare și domnia sa glorioasă, trebuie să arătăm că, deși s-a perindat peste o jumătate de mileniu de la trecerea sa în nemurire, vin și vor veni noi generații de cercetător istorici care continuă și vor continua să descopere noi documente și mărturii despre viața, activitatea și înscrierea sa în complexe relații internaționale din epoca sa, despre capacitatea marelui voievod de a găsi soluții în cele mai complicate situații pentru țara sa. Vin și vor veni cu reconsiderări, reinterpretări privind opera de o viață cu mari înfăptuiri, periodic ajungându-se, sub aspect științific, la noi conceptualizări și aprecieri, căci despre Ștefan cel Mare, cronicarii vremii, atât cei români, cât și cei străini, au început să scrie și să-i glorifice faptele chiar din timpul domniei sale, după care, secol după secol, până în prezent, au venit alți cronicari și istorici care au îmbogățit cunoștințele noastre despre Țara Moldovei din epoca marelui voievod, care este și pentru generațiile de astăzi un exemplu și un simbol al demnității și rezistenței naționale.

AG: Stimată doamnă doctor Valentina Eșanu, în calitate de coautoare a monografiei *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine și fapte* (Editura Institutului Cultural Român, București, 2004), ați emis câteva ipoteze interesante despre familia lui Ștefan cel Mare, despre satul în care s-a născut, data nașterii lui. Vă rog să reveniți și să ne reamintiți ce argumente ați adus în favoarea afirmațiilor?

VE: În lucrarea numită de Dvs, tirajul căreia, de altfel, s-a epuizat uimitor de repede, am încercat să arătăm că Ștefan cel Mare se trage din viță domnească prin tatăl său Bogdan al II-lea, domn al Moldovei (1449–1451), dar, spre deosebire de alți istorici, noi am găsit după izvoarele vremii că Ștefan nu era nepotul direct al lui Alexandru cel Bun (cum el prefera să se autointituleze în prima parte a domniei sale, când trebuia să vină cu argumente mai temeinice pentru deținerea legitimă, prin moștenire, a scaunului domnesc), ci al lui „jupan Bogdan”, fratele celebrului voievod Alexandru cel Bun.

Întreg spectru de argumente însoțite de o spiță genealogică îl expunem într-o formă polemică în lucrarea noastră *Bogdan al II-lea și Maria-Oltea – Părinții lui Ștefan cel Mare* (Chișinău, 2007, Ed. Prut Internațional, 157 p.).

Cât privește mama voievodului – Maria, numită și Oltea, în istoriografie s-a iscat o interesantă polemică: dacă unii istorici consideră că viitoarea Doamnă a Moldovei, fiind căsătorită la o anumită dată cu Bogdan al II-lea, s-ar trage de pe meleagurile Olteniei, veche provincie românească, în ultima vreme, unii cercetători, printre care și noi, venim cu argumente prin care încercăm să demonstrăm că Maria se trage dintr-o familie mai curând boierească, dintr-o zonă istorică numită „Olteni”, menționată în sursele istorice din prima jumătate a sec. al XV-lea, situată în părțile Tecuciului, a Țării de Jos a Moldovei, unde familia Mariei avea în stăpânire o moșie.

În aceiași lucrare arătăm că Ștefan cel Mare s-a născut și a copilărit la moșia tatălui său, Borzești, unde, pentru a înveșnici memoria părinților săi, înalță mai târziu o biserică (care s-a păstrat până astăzi).

Cât privește data nașterii viitorului voievod Ștefan, deși unii istorici susțin că ar fi văzut lumina zilei prin 1433 sau 1437 și că ar fi avut, pe când urca pe tronul Moldovei, 24 sau 20 de ani, noi, într-un studiu aparte (*O ipoteză: când s-a născut Ștefan cel Mare?*, în volumul *Ștefan*

cel Mare la cinci secole de la moartea sa. Coord. P. Zahariuc, S. Vacaru, Iași, Ed. Alfa, 2003, p. 9-20), încercăm să argumentăm că acesta s-ar fi născut prin 1441–1442 și că el nu avea decât 15-16 ani când lua prin luptă scaunul de la Suceava. Or, în Evul Mediu, când oamenii aveau o durată mult mai scurtă de viață, majoratul pentru băieți era vârsta de 15 ani și pretutindeni în Europa mulți monarhi moșteneau sau luau prin războaie puterea în țările lor la o vârstă fragedă. Deciziile, deosebit de judicioase, din primele luni sau chiar din primii ani de domnie ale lui Ștefan, în problemele de stat, în acțiunile de politică internă și externă trebuie puse mai curând pe seama boierilor cu experiență din anturajul său (Manoil Grecul, unchiul său Vlaicu Pârcălab, Goian Vornicul, Hotco Știbor, Duma Braevici ș.a., ba poate și a mamei sale), la sfatul cărora a plecat urechea foarte tânărul pe atunci voievod.

AG: Domnule academician, știm că tatăl lui Ștefan cel Mare, Bogdan al II-lea, a fost asasinat la Reuseni, lângă Suceava. Unde se afla în acel moment Ștefan, fiul său? Cum s-a salvat de călăi, pentru că era firesc să fie asasinat de rivali la fel ca tatăl său? Unde se afla Ștefan cel Mare în ziua de 15 octombrie 1451?

AE: La drept vorbind, nu se cunoaște exact unde se afla în acele zile de grea cumpănă micul Ștefan. S-ar putea admite că era împreună cu părinții săi la Reuseni, dar a reușit să fugă de la locul crimei și în scurtă vreme împreună cu mamă-sa Maria și câțiva boieri fideli, să se refugieze în Transilvania la Iancu de Hunedoara (?–1456), guvernator (regent) al Ungariei, cu care Bogdan al II-lea, pe când era domn al țării, încheiase tratate, în care se stipula că, în caz de primejdie, cei doi demnitari pot să se refugieze reciproc în țările conduse de ei. Doar după moartea lui Iancu, și nu mai înainte – după noi –, Ștefan cu anturajul său s-a retras în Țara Românească, de unde în 1457 a declanșat campania de luare a tronului Moldovei.

AG: Stimată doamnă doctor Valentina Eșanu, este mult probabil că moartea tatălui,

pe când Ștefan avea doar 12 ani, a lăsat o urmă adâncă în caracterul său și că a avut o copilărie dramatică. Astăzi psihologii ar zice că este vorba de o traumă. Să ne amintim cum era caracterizat de Grigore Ureche în *Letopisețul Țării Moldovei*: „Fost-au Ștefan Vodă om nu mare de stat, mândios și de grabu a vărsa sânge nevinovat; de multe ori la ospete omora fără județ”. Cum credeți, omul secolului al XV-lea putea avea traume psihologice în contextul unor reguli drastice de viață, în special în cazurile familiilor pretendente la domnie? Putea fi explicată/justificată această parte de caracter a unui domnitor, considerat sfânt?

VE: De la bun început trebuie să spunem că, judecând după orizontul său de cunoaștere și felul cum pregătea și rezolva marile probleme în diriguirea Moldovei, în copilărie Ștefan a primit o bună educație și, ca și fiecare din odraslele monarhilor europeni, era luat în campaniile militare ale părinților. La cei 8-9 ani ai săi, viitorul voievod, după cum admite Nicolae Iorga de exemplu, a fost alături de tatăl său în bătălia de la Crasna din august-septembrie 1450, unde a văzut cu ochii săi toate ororile pe care le colportă asemenea acțiunii militare de anvergură. Mai curând, ajungând domn al țării, Ștefan a preluat experiența tatălui său de a purta războaie și de a-i mobiliza nu numai pe boierii și slujitorii săi cu cetele lor („oastea mică”), dar a ridicat sub arme, în cele mai cumplite bătălii cu turcii, un număr mare de țărani și târgoveți care au alcătuit „oastea mare a țării”. După câte se vede, nu numai asemenea circumstanțe l-au format pe viitorul voievod, dar și calitățile native care, prin genele părinților, i-au amplificat agerimea minții, vitalitatea și tăria de caracter. Or, în întreaga Europă asemenea scene și rivalități sângeroase se întâlneau pretutindeni între pretendenții la coroanele imperiale, regale sau domnești.

Pe lângă aceasta, considerăm că, după cum arată izvoarele mai ales cele interne, Ștefan cel Mare, ca domn al țării, era feroce cu rivalii și cu trădătorii săi și nicidecum nu „vărsa sânge nevinovat”, încât spusele „vornicului Ureche” sunt, după noi, exagerate. Asemenea informații au

fost preluate de cronicarul nostru din surse poloneze, care nu se confirmă în izvoarele interne. În același timp, voievodul era deosebit de generos și bun cu cei care îi erau fideli. În rândurile celor mulți, Ștefan cel Mare era văzut ca domn cu dreptate și cu adâncă credință în Dumnezeu și, drept mărturie, nota același cronicar „l-au îngropat țara cu multă jale și plângere ... ca pe un părinte al său” și, de aceea, încă din timpul vieții, el era perceput de toți drept „Sveti Ștefan vodă”, adică „Sfântul Ștefan”.

Desigur, asemenea evenimente dramatice și sângeroase, de care a avut parte pe parcursul vieții, au lăsat urme adânci în sufletul și ființa voievodului nostru, dar, spre deosebire de mulți alții, asemenea situații extreme, nu puține la număr, l-au călit, i-au fortificat voința și caracterul, recăpătând de fiecare dată luciditatea minții și echilibrul psihologic, care i-au ajutat să rămână „... om întreg la fire ... și unde biruia alții, nu perdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor”.

AG: Domnule academician Andrei Eșanu, una din ipotezele Dumneavoastră a fost că Ștefan s-a format la curtea lui Iancu de Hunedoara și că meritele/calitățile lui în materie de strategii militare se datorează inclusiv acestui fapt. Se știe că Papa de la Roma l-a numit pe Iancu de Hunedoara: „Atletul cel mai puternic, unic al lui Cristos” pentru victoria raportată în bătălia de la Belgrad împotriva oștirii otomane a sultanului Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Și, desigur, tot Papa de la Roma, altă persoană dar în aceeași poziție importantă, l-a omagiat pe Ștefan cel Mare cu numele de „Atlet al credinței creștine”. E o coincidență că ambii papa au vizat maestrul și ucenicul? Ștefan cel Mare a primit această apreciere pentru calitățile sale militare? Se dădeau des în epocă asemenea aprecieri?

Pe de altă parte, unde se învăța, unde se putea obține asemenea abilități de strateg de care a dat dovadă Ștefan cel Mare, de pildă, la Bătălia de la Podul Înalt, când oastea otomană a fost atrasă spre locuri mlăștinoase, atâta timp cât putea merge pe multe alte căi prielnice?

AE: După cum am arătat mai sus, în timpul aflării tânărului fiu de voievod moldovean în anturajul lui Iancu de Hunedoara, din 1451 până în 1456, experiența și calitățile lui de comandant militar, acumulate la Curtea tatălui Bogdan al II-lea, s-au consolidat cu mult. Or, în această perioadă voievodul transilvănean era implicat în mari rivalități și, mai ales, în războaie cu turcii, care între timp cuceriseră Constantinopolul. La sigur, viitorul domn al Țării Moldove, fie ca martor ocular, fie din cele povestite și repovestite de participanții la lupta de la Belgrad (21-22 iulie 1456), în care Iancu de Hunedoara a obținut o strălucită victorie asupra sultanului Mehmed al II-lea (1451–1481), i-au adus noi cunoștințe în arta militară și, mai ales, în tactica și strategia de luptă cu turcii. Acumulările în această privință au continuat și în Țara Românească, unde Ștefan cu ai săi boieri au pregătit în taină campania din primăvara anului 1457 în Moldova, sprijinit de domnul valah Vlad Țepeș (1456–1462). Maturizarea și aflarea în scaunul Sucevei timp de mai mulți ani, războiul cu ungurii în iarna anului 1467, dar mai ales marele campanii antiotomane (1473–1486), din care a căpătat altă experiență de război, defensiv mai ales, ceea ce, desigur, le-a atras atenția marilor curți regale europene, dar și a papalității, fiind caracterizat de străini drept cel mai destoinic să conducă lupta unei largi alianțe de state contra oștii otomane, drept recunoaștere a victoriilor sale strălucite asupra inamicului. În același timp, trebuie să subliniem, că asemenea merite și victorii de răsunet sunt datorate nu numai calităților personale ale lui Ștefan cel Mare, dar și ale mai multor dintre marii săi boieri (Vlaicul Pârčălab, Manoil Grecul, Stanciul cel Mare, Arbore cel Bătrân, Duma al lui Vlaicul, Ion Tăutu, Sima Brudur, Luca Arbore ș.a.), care deveniseră între timp, alături de voievod, iluștri comandanți de oști, dintre care mulți au căzut pe câmpurile de luptă. Însuși Ștefan cel Mare, recunoscându-le meritele, nu numai că i-a îngropat cu mare cinste, dar și le-a înălțat adevărate panteonuri, cum ar fi cel de la Războieni, le-a înscris numele spre veșnică pomenire în pomelnicele mănăstirilor Bistrița, Voroneț ș.a. și, spre amintire, în cro-

nici, iar urmașii lor au fost răsplătiți cu dărnicie de domnul țării. Aceste momente au fost cercetate minuțios în studiul monografic al Valentinei Eșanu *Marii demnitari ai Țării Moldovei în domnia lui Ștefan cel Mare (1457–1504)*, Chișinău, Ed. Cartier, 2018, 444 p.

AG: Doamnă Valentina Eșanu, cum au fost educați copiii lui Ștefan cel Mare? Se știe că voievodul nu-i menaja pe băieți, îi băga în luptă. E justificată o asemenea pedagogie? Reamintiți-ne și de Elena Voloșanca, de soarta ei.

VE: Înainte de a răspunde la această întrebare, ținem să arătăm mai întâi cu cine a fost căsătorit marele voievod și care i-au fost urmași.

De-a lungul secolelor, s-au afirmat multe lucruri adevărate, reale dar și imaginare despre Ștefan cel Mare, de exemplu: din izvoarele istorice scrise, dar mai ales din cele orale de sorginte populară ar reieși că femeile au jucat un rol deosebit de important în viața personală a voievodului. Într-adevăr, cu toate că celebrul domn, în clipa când a urcat pe tronul Moldovei și până în ultima zi a vieții sale, a fost angajat permanent în diverse acțiuni, fie punând țara la cale cu Sfatul domnesc, fie era plecat în campanii militare sau se ocupa de zidirea sau refacerea unor cetăți, biserici și mănăstiri, dar, de fiecare dată, a găsit timp pentru a-și împărtăși bucuriile și succesele, tristețea și amarul cu femeia pe care

el o considera foarte aproape, cu ființa care îi umplea inima de bucurie, de tărie și sprijin în viață. Destinul i-a adus lui Ștefan cel Mare în relațiile cu femeile multe bucurii și frumuseți, el având parte de consoarte de neam domnesc și împărătesc de viță veche nobilă.

Din interesele țării, tânărului voievod i se cerea să-și găsească mireasă și să celebreze nuntă domnească cu o cneaghină „din rude mari împărătești”. Trecură câțiva ani de la urcarea în scaun și, fie în sfatul domnesc, cu participarea celor mai de seamă boieri ai țării, fie în anturajul mamei sale Maria–Oltea și a unchiului său Vlaicul Pârcălab, s-a discutat îndelung pe cine ar fi trebuit să ia în căsătorie voievodul, făcându-se în cele din urmă alegerea. Până la aceasta, o fi fost trimise iscoade și solii în toate părțile pentru ca alegerea să fie cât mai reușită. Din păcate, cronicile vremii nu ne aduc prea multe informații când și în ce împrejurări a cunoscut-o Ștefan pe Eudochia de Kiev, prima sa soție și doamnă a Țării Moldovei. Din zgârcitele informații, se cunoaște că tânăra mireasă era sora cneazului sau țarului Simion Olelcovici de Kiev, cum era numit în unele izvoare, din Marele Ducat al Lituaniei. Acesta era un nobil bogat de viță veche din cneji kieveni de neam creștin ortodox, detaliu deosebit de important, dacă ținem seamă că Țara Moldovei aparținea aceleiași lumii creștine răsăritene. Or, pe atunci, apartenența la o credință era de o importanță primordială, nu numai pentru marea boierime din sfatul domnesc, pentru mama voievodului, femeie deosebit de evlavioasă, dar și pentru toată Țara Moldovei.

După cum „scrie la letopiseț”, ceremonia de cununie și nunta au fost celebrate în cetatea de scaun a țării, la Suceava, în ziua de 5 iulie 1463. S-ar fi cununat tânăra pereche voievodală în biserica Mitropoliei numită și Mirăuți, iar slujba de cununie a fost oficiată chiar de Înalt Preasfințitul Teoctist, mitropolitul Moldovei și a Sucevei, însoțit de un mare sobor de episcopi și preoți.

Dintru început, evenimentele s-au derulat, se pare, într-un chip destul de fericit pentru Ștefan voievod și tânăra sa doamnă Eudochia, deoarece numai la zece luni după căsătorie Dum-

nezeu le-a dăruit un fiu, pe care Ștefan îl numi, după obicei, în onoarea bunicului său Alexandru cel Bun – Alexandru. La un an de zile, Eudochia îi aduse pe lume o frumoasă domniță, pe care au numit-o Elena sau Olena, după obiceiul și pronunția rutenească.

Astfel încât, Maria–Oltea, mama voievodului, trebuie să fi închis ochii pe veci mulțumită în suflet în fața lui Dumnezeu că a avut parte în viața ei zbuciumată și de bucuria de a-și vedea fiul nu numai urcat în scaunul domnesc, dar și căsătorit cu o frumoasă fiică de „țar” care i-a dăruit și doi nepoți drăgălași.

Însă precum se știe, în viață totu-i schimbător și nimic nu-i veșnic sub Soare. La 25 noiembrie 1467, Ștefan era plecat din capitală cu treburi urgente, căci Matia Corvin, craiul unguresc, venise cu război contra Moldovei. Acesta era mâniaș nevoie mare că Ștefan voievod îi smulsese Chilia cu doi ani în urmă și își pusese pârcălabii săi în cetate. În acest timp, pe neașteptate, tânăra domniță se îmbolnăvi și în scurtă vreme plecă dintre cei vii. Nu se știe din care pricină, fie că țara era în mare primejdie, fie că pisarul a uitat să scrie la letopiseț, nici într-o cronică și nici într-un pomelnic nu a fost scrisă cauza decesului și unde și-a găsit somnul de veci Eudochia Doamna. Unii istorici admit că Eudochia de Kiev mai născuse lui Ștefan un fiu pe nume Petru, în 1467. Nu excludem faptul că cneaghina de Kiev a decedat fie chiar în timpul când îl aducea pe lume pe acest fiu sau în scurtă vreme după aceasta, drept urmare a unei complicații legate de nașterea copilului.

Chiar dacă Ștefan era angajat în lupte cu Matia Corvin lipsind din capitală, la sigur, Eudochia a fost înmormântată domnește, cu multă jale și durere, iar vlădica Teoctist trebuie să fi avut grijă ca totul să fie oficiat după canoanele bisericii. Întors din război, Ștefan a așezat pe mormântul doamnei o lespede funerară de marmură albă, fragmentele căreia au fost descoperite recent la biserica domnească cu hramul Sf. Gheorghe din Suceava, adică în aceeași biserică numită Mirăuți.

Din nefericire, nu s-a păstrat chipul zugrăvit al Eudochiei doamna, iar portretul votiv de la

biserica Sf. Nicolae domnesc din Iași, pictat la începutul sec. al XVI-lea, atribuit primei soții a lui Ștefan cel Mare, s-a dovedit a nu corespunde realității.

S-au scurs alți câțiva ani după acest eveniment trist, în care Ștefan trebuia să lase în grija rugătorilor pomenirea soției sale, numele ei fiind înscris în pomelnicele mănăstirilor, mai ales, în cel al bisericii domnești din Suceava, unde în scurtă vreme Ștefan făcu și dani bogate întru pomenirea Eudochiei și a rudelor ei de la Kiev.

Grijile țării îl țineau pe voievod într-o încordare permanentă de forță și voință. Oricum, veni din nou rândul să se gândească și la viața personală și trebuia adusă la curte o nouă doamnă.

Căutările s-au oprit în cele din urmă la o tânără odraslă împărătească, Maria de Mangop, sora principelui Alexandru, conducătorul Mangopului, o așchie rămasă în Crimeea din fostul Imperiu Bizantin. Această domniță se trăgea din înaltele neamuri ale împăraților bizantini din dinastiile Paleologilor și Comnenilor. La sigur, Maria a fost considerată o candidatură deosebit de potrivită pentru demnitatea domnului moldovean și a țării sale, prin faptul că se făcea legătură directă cu Imperiul Bizantin, cu înaltele ierarhii imperiale bizantine. Pe lângă altele, Maria, fiind de neam grec, era și de credință ortodoxă, ceea ce, de asemenea, avea o importanță deosebită pentru Ștefan cel Mare. Precum se arată în analele istorice ale țării întocmite la curtea domnească a lui Ștefan cel Mare, căsătoria avusese loc la 14 septembrie 1472. Dintru început, se pare relațiile cu Maria doamna erau dintre cele mai bune și frumoase, Ștefan mândrindu-se cu aceea că Maria era de neam împărătesc, făcând pe această filieră, ca și el, să se simtă cu adevărat împărat sau țar, moștenitor direct al tronului Împărătesc de la Constantinopol. Despre aceasta ne vorbește faptul că în anul următor, în 1473, când Ștefan a poruncit unui călugăr de la Putna să-i caligrafieze un „Tetraevanghel”, în inscripția de danie de pe această carte păstrată până azi, se arată că e dăruită Sfintei mănăstirii Humor de către „țar-

Ștefan al Moldovei. Din căsătoria cu Maria de Mangop, Ștefan a avut doi fii gemeni, Ilie și Bogdan, născuți în 1473, dintre care Ilie a murit în scurtă vreme, iar Bogdan s-a stins, de asemenea, la o vârstă fragedă de numai 6 ani.

Pe când era căsătorit cu Maria de Mangop, în timpul unei campanii de proporții în Valahia care s-a încheiat cu o strălucită victorie, Ștefan nu numai că a reușit să-l detroneze pe Radu cel Frumos și să-i golească visteria țării, dar și a izbutit să le facă captive pe Despina, soția și Maria-Voichița, fiica voievodului muntean, pe care le-a adus cu sine la curtea din Suceava. Deși Maria-Voichița era încă o copilă, Ștefan, fiind încă destul de tânăr și voinic pe atunci, nu rareori, se vede, își oprea privirile asupra tinerei domnițe valahe, care semănând leit cu tatăl ei era de o frumusețe aparte. Trupul subțirel, obrăjorii fini și îmbujorați, sprâncenele frumos arcuite ale domniței Voichița nu-l lăsase indiferent pe neînfricatul voievod, fapt care nu a rămas neobservat de grecoica Maria de Mangop. Deși cronicarul nu a consemnat nici un rând în această privință, la sigur, această împrejurare survenită atât de neașteptat în viața Mariei doamna a influențat mult starea ei de spirit. Se prea poate, uneori mai deschis, alteori indirect, doamna țării încerca să-l abată pe Ștefan de la această puternică patimă. Deși, încă destul de tânără și bine făcută, Maria de Mangop vedea în frumoasa valahă Voichița o rivală puternică, în fața căreia ea, probabil, ceda prin finețe și gingășie. Pe măsură ce fiica lui Radu cel Frumos se maturiza tot mai mult, creștea nelineștea și frământările în sufletul Mariei doamna, deoarece, Ștefan nu a mai fost în stare să-și ascundă sentimentul său față de domnița Voichița. Până la urmă, nu se știe care a fost cauza stingerii atât de grabnice a Mariei de Mangop, căci ea a murit la 19 decembrie 1477, adică la vreo 5 ani după căsătorie. Se vede că răceala lui Ștefan față de ea crescuse din ce în ce mai mult și aceasta, fiind o fire deosebit de sensibilă și orgolioasă, i-a măcinat temeiurile fizice și sufletești, ducând-o, înainte de vreme pe cel din urmă drum.

Ștefan și-a înmormântat cea de a doua soție cu toate onorurile în noua sa ctitorie domnească, în biserica mănăstirii Putna, unde, puțin mai

târziu, i s-au alăturat două morminte ale copiilor ei (toate cele trei morminte cu lespezi de marmură, cu epitafele respective s-au păstrat până astăzi la vestita mănăstire). Într-o stare foarte bună până în zilele noastre, a ajuns „Acoperământul” de mormânt al Mariei de Mangop „roaba lui Dumnezeu, binecredincioasa și de Hristos iubitoarea doamnă a lui Io Ștefan voievod, domn al Țării Moldovei...”, pe care este brodat, cu fire de aur, argint și mătase colorată, chipul doamnei (astăzi păstrat în Muzeul Mănăstirii Putna).

Se prea poate, după un aspru canon dat de mitropolitul Moldovei, fără a respecta întru totul obiceiurile și canoanele creștine ortodoxe și nedorind să mai aștepte, Ștefan s-a recăsătorit cu tânăra domniță Maria Voichița după doar o jumătate de an de la stingerea din viață a celei de-a doua soții. La cununia și nunta fiicei, în vara anului 1478, a fost, la sigur, de față și Despina, doamna lui Radu cel Frumos, care, fie de voie, fie de nevoie, l-a acceptat de ginere pe Ștefan cel Mare, care avea pe atunci vreo 36-37 de ani. Aceasta se dovedi a fi cea din urmă și cea mai îndelungată căsătorie a voievodului Țării Moldovei, căci Maria Voichița, fiind cu mult mai tânără, a trecut la cele veșnice în 1511, adică peste 7 ani după moartea soțului ei.

Maria Voichița i-a dăruit lui Ștefan trei copii, dintre care primul, Bogdan-Vlad, s-a născut la un an după căsătorie, în 1479, fiind numit în amintirea celor doi bunici (Bogdan al II-lea al Moldovei și Vlad Dracul al Țării Românești), care, anticipând evenimentele, la 1504 va moșteni scaunul domnesc al lui Ștefan cel Mare. Ceva mai târziu (nu se știe exact când), din aceeași căsătorie a lui Ștefan cu Maria Voichița, au venit pe lume două domnițe: Ana și Maria, despre care sunt cunoscute puține informații. Despre cea dintâi se știe că nu a ajuns la maturitate, murind prin 1499, iar despre cea de a doua fiică, Maria, analele vremii arată că a fost căsătorită cu nobilul polonez Teodor Wisniowiecki. Mai târziu, din cauza conflictului lui Bogdan-Vlad cu polonezii pentru Pocuția, pe când acesta era voievod, Maria a fost nevoită să-și ia zestrea și să revină în țară, unde s-a stins din viață pe la 1518, fiind înmormântată în gropnița domnească de la Putna.

În biserica domnească construită de Ștefan cel Mare la Pătrăuți în 1487, în portretul votiv, alături de chipul voievodului, este zugrăvită și Maria Voichița doamna, din care distingem, la cei aproape 10 ani după căsătorie, trăsăturile unei femei încă destul de tinere și frumoase.

În aceste căsătorii, pe lângă mai multe bucurii, destinul i-a hărăzit mari dureri și tristețe, când au murit încă foarte tinere Eudochia de Kiev († 1467) sau Maria de Mangop († 1477), dar și când au murit prematur cei mai mulți dintre copii săi: Ilie († 1473), Bogdan († 1479), Petru († 1480), Ana († 1499). Chiar în ultimii ani de viață, Ștefan s-a mâhnit tot mai mult de pe urma veștilor ce îi erau aduse de solii săi sau de cei străini de la Moscova, unde cea dintâi fiică Elena, căsătorită cu Ivan cel Tânăr, fiul marelui Cneaz al Moscovei, împreună cu fiul ei Dimitrie, nepotul lui Ștefan cel Mare, zăceau în închisoare în urma unor intrigi de palat. În scurtă vreme, după moartea lui Ștefan cel Mare, se stinse, în 1505, și Elena, iar în 1508 – Dimitrie.

Încheind istorisirea noastră despre relațiile matrimoniale ale lui Ștefan cel Mare, am putea spune că deși voievodului i s-a dus vestea de bărbat iubăreț și foarte activ în dragoste, în realitate, toate acestea se adeveresc doar parțial. Marele voievod a trăit profunde sentimente de dragoste față de toate cele trei soții cu care s-a căsătorit consecutiv, față de cea enigmatică Marușca din frageda tinerețe a voievodului, precum și față de Maria Rareșoia, de la care l-a avut pe Petru Rareș, ajuns mai târziu domn al Țării Moldovei (1527–1538, 1541–1546), încât am putea spune că, în această privință, voievodul a avut o viață împlinită întru totul.

Am vrea ca cititorul nostru să știe că, pe acele vremuri, asemenea „comportament” era în firea lucrurilor pe la înaltele curți din întreaga Europă. Totuși, domniile din Țara Moldovei, prin obiceiurile și tradițiile lor, se deosebeau de cele ale dinastiilor regale occidentale, anume prin recunoașterea drept „os domnesc” și a fiilor bastarzi, care, în împrejurări favorabile, puteau să ocupe scaunul domnesc.

Revenind la întrebarea Dvs, vom spune că Ștefan cel Mare și-a educat odraslele în spiritul

vremii, aceștia fiind instruiți fie la curte, fie la vreo mănăstire sub îndrumarea unor dascăli sau călugări învățați. Totodată, fiii săi, cum ar fi Alexandru sau Bogdan-Vlad, erau familiarizați cu treburile de la curte, ținuturi și cetăți și, numai-decât, erau pregătiți în arta militară, fiind luați în campaniile de război. Astfel că fiii săi ajunși la maturitate puteau să se implice în treburile țării, să diriguiască ținuturi și să se ridice în fruntea oștii domnești. De exemplu, despre Alexandru, primul său născut, pe care Ștefan îl vedea moștenitor la scaun, îl aflăm, după 1490, ca administrator al ținutului Bacău, unde a înălțat și biserica domnească, iar conform *Letopisețului țării*, el ar fi murit în 1496, „la oaste”, adică era implicat în anumite pregătiri de luptă, pe atunci Moldova nefiind implicată în vreun război.

Cât privește tinerele domnițe, acestea erau educate și instruite în familie la Curtea domnească unde erau invitate pentru aceasta dăscălițe speciale. Acestea le deprindeau pe fete cu bunele maniere, le inițiau în știința elementară de carte slavonească în spiritul credinței creștine ortodoxe. Pe lângă acestea, le deprindeau cu măiestria broderiei. Drept exemplu, poate servi Elena, fiica lui Ștefan cel Mare, numită la Moscova „Voloșanca”, adică româncea, de la care s-a păstrat un fragment de scrisoare către tatăl ei, dar și o serie de broderii în fir de aur sau argint cu conținut religios, executate la un înalt nivel artistic.

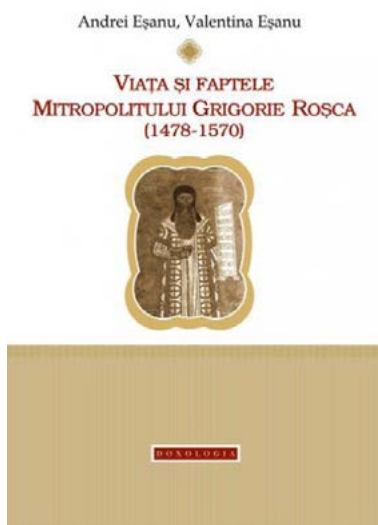
AG: Domnule academician, se știe că Ștefan cel Mare, în ultimi 18 ani de domnie, a ridicat multe biserici: câte două biserici pe an. S-au dovedit foarte trainice. Din ce le-a făcut, încât atât de multe au rezistat până astăzi? Totodată, a inițiat și o arhitectură aparte a bisericilor, numită „stilul moldovenesc”, perpetuat și în alte construcții de edificii de cult. Ce anume moștenim în acest sens din epoca lui Ștefan cel Mare, mă refer la tradiții arhitecturale impuse de bisericile construite de el?

AE: Până în primele decenii ale secolului al XV-lea, marea majoritate a edificiilor eclesiastice erau construite din lemn. În timpul domniilor lui Petru I Mușat (1375–1391) și a lui Alexandru cel Bun (1400–1432) au început a fi zidite primele cetăți și biserici de piatră. Acest

din urmă fenomen a căpătat amploare deosebită în îndelungata domnie a lui Ștefan cel Mare, când au fost înălțate, refăcute și reparate mai multe cetăți, printre care cele de-a lungul Nistrului și 36 de biserici și mănăstiri domnești și boierești (cunoscute cert), dintre care unele nu au ajuns până în zilele noastre, cum ar fi biserica *Adormirii Maicii Domnului* de la mănăstirea Căpriana; *Sfântul Dumitru* de la Suceava, sau *Sfinții Voievozi Mihail și Gavriil* din târgul Lăpușnei ș.a. Cele mai multe din zidurile rămase de la Ștefan cel Mare și Sfânt au fost înălțate din piatră de către meșterii zidari mai curând din partea locului, care au imprimat un stil aparte construcțiilor eclesiastice de pe tot întinsul țării, fiind vorba în primul rând de biserici mănăstirești, dar și de cele ridicate pe la curțile domnești, prin târguri și chiar sate. Drept urmare, aceste construcții s-au reliefat într-un stil aparte numit „moldovenesc”, care au căpătat trăsături arhitectonice distincte în comparație cu cele din Țara Românească, Transilvania sau din Balcani. Pentru a-i da trăinicie zidăriei, meșterii moldoveni foloseau un mortar special care consolida trăinicia peretelui, după care, la 2, 3 sau mai mulți ani veneau meșterii zugrăvi invitați fie din Balcani, fie din partea locului, pentru a le picta interiorul, iar mai târziu, cu începere din domniile lui Petru Rareș, și în exterior.

Bineînțeles, deși, în secolele al XVI-lea și până în al XVIII-lea, în Țara Moldovei au fost înălțate alte mănăstiri și biserici, ele s-au îndepărtat într-o anumită măsură de tradiția ștefaniană, venindu-se cu elemente noi, cum ar fi de exemplu „pridvoarele” pe care le găsim anexate la unele biserici înălțate de Ștefan cel Mare. Un asemenea caz îl aflăm la biserica *Sfântul Gheorghe* de la Mănăstirea Voroneț unde Mitropolitul Grigorie Roșca a adăugat un asemenea pridvor, pe care l-a pictat în interior și exterior. Cazul îl descriem în lucrarea noastră *Viața și faptele Mitropolitului Grigorie Roșca (1478–1570)*, Iași, Ed. Doxologia, 2017, 52 p.

Alte stiluri și forme arhitectonice au fost realizate prin efortul lui Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634–1653).

AG: Cum au fost cei 47 ani de domnie a lui Ștefan cel Mare? A luat o Moldovă de lut și a lăsat una de piatră? Cum puteți aprecia contribuția lui la bunăstarea oamenilor?

VE: În zilele noastre Ștefan cel Mare și Sfânt este văzut drept un domn care a purtat multe războaie în care s-a acoperit de glorie, în același timp el a avut răgazuri de pace în care s-a ocupat nu numai de consolidarea capacității de apărare a țării, dar și, precum am arătat, a ridicat multe biserici și cetăți de piatră care au schimbat cu mult înfățișarea țării. În afară de aceasta, se cunoaște că voievodul nostru a inițiat scrierea de cronici (letopisețe), a stimulat copierea de cărți, fiind unul dintre cei mai importanți comanditari de carte de slujbă bisericească pentru bisericile și mănăstirile din țară (Neamț, Moldovița, Humor, Putna ș.a.) și chiar pentru cele de la Sfântul Munte Athos (Zograf, Hilandar ș.a.) și din Transivania, exemplu care a fost urmat și de marii săi boieri.

Din izvoarele scrise și din tradiția orală, se cunoaște că Ștefan cel Mare, în toate acțiunile sale de anvergură, mai ales când era vorba de războaiele de apărare, căuta să mențină pacea și să creeze condiții favorabile de viață și activitate pentru țară, populația căreia pe acele timpuri număra circa 400–500 mii locuitori. El era văzut de aceștia ca un domn drept și care judecă cu

dreptate, indiferent dacă este vorba de boier sau de țaran.

În pofida frecventelor războaie și năvăliri, țara continua să se dezvolte și să crească bunăstarea populației. Sunt întemeiate noi sate și târguri, sunt ocrotite căile comerciale, se amplifică negoțul intern și extern ș.a. Toate acestea contribuiau la prosperarea domeniilor boierești și mănăstirești, precum și a micilor proprietăți țărănești.

Trebuie de subliniat faptul că Ștefan cel Mare aprecia oamenii în primul rând după merite, indiferent de obârșia lor. De multe ori, voievodul, după încheierea unor aprige lupte, îi ridica în rang de „viteji”, chiar și pe mulți oameni din păturile de jos, înzestrându-i cu moșii, părți de moșii și alte beneficii.

AG: Ilustrul cronicar polonez Ian Długosz scria despre Ștefan cel Mare: „O, bărbat demn de mirare, deloc mai prejos decât comandantii viteji, pe care îi admirăm atât, care în vremea noastră, primul între principii lumii, a asigura o victorie strălucită împotriva Turcului! Din punctul meu de vedere, este cel mai demn, ca lui după un sfat comun, acord și hotărâre a creștinilor să-i încredințeze puterea și conducerea asupra întregii lumi și, în special, a campaniei împotriva turcilor, de vreme ce alți regi și principii catolici au căzut în lene și se dedică răscoalelor sau se ocupă de războaie civile”. Este imaginea pe care Ștefan cel Mare o avea în lume? Cum a mai fost reprezentat în lumea mare?

AE: Într-adevăr, pentru rezistența îndârjită antiotomană, întreaga Europă îi considera pe Ștefan cel Mare, la fel ca și pe Iancu de Hunedoara al Transilvaniei, apărători ai creștinătății, care au primit din partea Papalității înaltul titlu de „atleți ai lui Hristos” [*athletae Chiristi*].

Alt exemplu: conform surselor occidentale, spre sfârșitul domniei sale, Ștefan cel Mare era considerat și prezentat oficial de Viena și Veneția drept „căpitan al Veneției”; „conte al Transilvaniei”; „domn al Țării Românești” și „rege al Daciei”, adică al tuturor celor trei țări românești.

În alte izvoare, Ștefan cel Mare este numit, la un moment dat, exact ca Matia Corvin al Ungariei, drept „regișor al românilor”.

Este interesant faptul că, în timpul luptelor antiotomane dintre domnii Moldovei și Țării Românești, Ștefan cel Mare era numit „rege” și, fiind o prezență constantă și autoritară în voievodatul românesc dintre Dunăre și Carpați, spațiu geografic numit de un autor străin drept „Dacia Mare”, principele de la Suceava avea să fie considerat mai apoi, vreme de 17 ani, de către cronicarii munteni, drept domn al Țării Românești.

Bineînțeles, șirul unor asemenea exemple poate fi continuat, unele dintre acestea le aflăm în volumul recent publicat de academicianul Ioan-Aurel Pop, *Moldova medievală văzută dinspre Transilvania*, Iași, Junimea, 2024, 217 p.

AG: De ce Ștefan cel Mare e atât de prezent în imaginarul colectiv din Republica Moldova? În cinstirea lui sunt numite bulevarde și străzi principale, școli și alte instituții; chipul lui apare peste tot, până și pe bancnotele de lei. Numele lui este echivalent cu ideea de vechi și, în special, de origine a unui lucru, a unui toponim sau a titlului de noblețe. Miturile și legendele cu Ștefan cel Mare prevalează oricare altă temă. Ce spune acest lucru despre identitatea noastră?

AE: Aceste lucruri se explică. Niciunul dintre domnii Moldovei nu a lăsat o urmă atât de adâncă ca Ștefan cel Mare. Or, în îndelungata sa domnie, el a apărut cu demnitate hotarele țării, dar și a înălțat numeroase lăcașe de cult, cetăți, poduri, a întemeiat sate și târguri, a croit drumuri și căi comerciale, a întreținut vaste relații diplomatice și comerciale nu numai cu vecinii săi, cu țările române, dar și cu alte capitale ale Europei de atunci. Toate acestea i-au impresiionat puternic pe contemporanii săi, care l-au văzut drept părinte al lor și apărător al țării.

Drept urmare, faptele sale au început a fi trecute în cronici atât de moldoveni, cât și de istoricii străini. Ștabela a fost preluată de alte generații de cronicari și istorici români și străini, care au continuat să-l glorifice. Cea mai mare parte a *Letopisețului Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche este dedicat domniei lui Ștefan cel Mare. Despre același voievod va scrie, în aceeași tonalitate de înaltă prețuire și Dosoftei Mitropolitul Moldovei, celebrul istoric român Dimitrie Cantemir, precum și cronicarul Ion Neculce, în a cui *Samă de cuvinte*, cele mai multe dintre legende reflectă faptele din domnia lui Ștefan cel Mare.

Bineînțeles, ample studii i-au dedicat domniei lui Ștefan marii noștri istorici din secolele XIX-XX și chiar de la începutul mileniului al treilea. La acestea s-au adăugat numeroase ediții de documente și materiale care au întregit cu mult imaginea și prestigiul marelui voievod.

Consemnările acestor generații de cărturari au făcut ca să se perpetueze în conștiința poporului român imaginea lui Ștefan cel Mare și Sfânt ca domn viteaz și apărător al țării.

Referințe bibliografice:

1. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine și fapte*. București: Editura Institutului Cultural Român, 2004.
2. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Bogdan al II-lea și Maria-Oltea – Părinții lui Ștefan cel Mare*. Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2007, 157 p.
3. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Viața și faptele Mitropolitului Grigorie Roșca (1478–1570)*, Iași: Ed. Doxologia, 2017, 52 p.
3. Eșanu, Andrei. *Fosta-au acest Ștefan Vodă ... Nuvelă cinematografică* (variantă literară în 72 scene), Chișinău: Ed. Lexon-Prim, 2014.
4. Eșanu, Valentina. *Marii demnitari ai Țării Moldovei în domnia lui Ștefan cel Mare (1457–1504)*, Chișinău: Ed. Cartier, 2018, 444 p.
5. Pop, Ioan-Aurel. *Moldova medievală văzută dinspre Transilvania*, Iași: Junimea, 2024, 217 p.
6. *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*. Coord. P. Zahariuc, S. Vacaru, Iași: Ed. Alfa, 2003.